

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מקץ, תשע"ד
מספר 1045מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יחסי אחווה יאיר ברקאי

את מערכת היחסים בין אחים, כפי שמשתקפת בספר בראשית, ניתן לתאר כאליפסה ששני מוקדיה הם שני הפסוקים האלה:

1. בר' ד טז: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל-קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי".

2. שם לו: טז: "וַיֹּאמֶר אֶת-אָחִי אָנֹכִי מִבְּקֶשׁ הַגִּידָה-נָא לִי אֵיפֹה הֵם רְעִים".

המוקד הראשון מבטא את האנוכיות המרבית, את חוסר האחריות המלווה באכזריות המבקשת להשתחרר מכל מחויבות לזולת, אף אם יהיה זה אח. תגובת קין מציירת עולם שבו האדם פועל ממניעים אישיים גרידא ללא כל מחויבות מוסרית-חברתית או דתית-אמונית. עולם קר ומנוכר שבו היחיד ממצה את כל מאווייו ללא כל מגבלות.

המוקד השני הוא תמונת תשליל של קודמו. הוא מייצג את רגשות הנאמנות והמחויבות המוסרית והרגשית, את אהבת האחים והשייכות המשפחתית על כל המשתמע ממנה, עולם שבו היחיד מסכן את נפשו למען זולתו ובוודאי אם הוא אחיו.

במתח שנוצר בין שני המוקדים סבה אליפסת האחוה המתוארת בספר. על רקע זה ננסה להבין את התנהגותו של יוסף בפגישתו עם אחיו לאחר פרידה אכזרית של עשרים ושתיים שנים. יוסף מבקש לוודא שאחיו זנחו את שנאתם לצאצאי רחל ומתייחסים לבנימין ללא רגשות קנאה למרות החיבה היתרה של אביהם ליוסף ולבנימין, בניה של אשתו האהובה רחל. הד לדברינו נמצא בשני הפירושים שלהלן:

1. אברבנאל¹ על אתר:

הנה עם כל הנסיון שעשה יוסף לאחיו בעלילת המרגלים, עוד נשאר ספק בלבנו, האם היתה להם אהבה עם בנימין או אם היו עדיין שונאים את בני רחל אמו, ולכן רצה להביא את בנימין בפרט בנסיון הגביע לראות, אם ישתדלו להצילו, אבל חשש עם זה, אולי יחשבו אחיו שהיה אמת, שבנימין גנב את הגביע כמו שרחל גנבה את התרפים לאביה, ואולי מפני זה יאמרו "הַנְּפֹשׁ הַחַטָּאת הִיא תָּמוּת" ולא ידרשו בעדו בכל כוחם, לא לשנאתם אותו – כי אם לבושתם מדרך המעשה. הנה מפני זה ציווה יוסף לשים עם הגביע כסף שברו וכן כספיהם של כולם, שבזה יכירו הם, שלא הייתה אשמת בנימין ורשעתו, כי אם מעלילת האדון; ובידיעתם זה, אם יחמלו עליו וישתדלו להוציאו מעבדותו, יודע שהם אוהבים אותו ויהיו בעיני יוסף בעלי תשובה גמורים ויתוודע אליהם ויטיב עמם, כמו שעשה.

* ד"ר יאיר ברקאי, ראש המכללה האקדמית הדתית ליפשיץ בירושלים.

¹ דון יצחק אברבנאל - פורטוגל-ספרד-איטליה המאה הט"ו.

2. עקדת יצחק², פרשת מקץ, שער שלושים:

נראה שכוונת יוסף הייתה גם כן בתחילה לבדוק בהם אם היו עדיין בשנאתם אותו או אם נחמו ממעשיהם והוא לא ראה שתתכן לו זה אם לא בשיבתם על דבר אחיו בן אמו לראות מה יעשו כשיראו אותו בצער או בסכנה ולזה מיד חשב עלילת הגביע אלא שלא היה שם בנימין והוצרך להתעולל עלילות ולגלגל ביאתן לשם.

שני המפרשים מציינים את המטרה שהציב לפניו יוסף: האם האחים הצליחו לעבור מהמוקד השלילי באליפסת האחוה למוקד החיובי, או שמא הם עדיין שבויים בשנאתם הנובעת מקנאתם בבני רחל? בשלב הראשון יוסף אוסר אותם בטענה שהם מרגלים ובמשך שלושה ימים מותיר אותם להרהר אחר התנהגות השליט אשר התנהגותו עמם אינה דומה ליחסו לשאר הרבים הבאים לשבור אוכל, בעיקר לאחר שהסכים להקל בעונשם ומסכים שתיבדק חפותם על ידי שאחד מהם ישוחרר ויביא את אחיהם הקטן שנשאר עם אביהם, כטענתם. מעשה זה מעיד על נטיית חסד ואינו אופייני לשליט עריץ כל-יכול. ולא זו אף זו, הוא דאג שייקחו את 'שבר רעבון' ביתם, כי הכריז על עצמו (בר' מב:יח): "אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יְרֵא". לכן הסתבר להם כי בעטייה של התנהגותם ליוסף אחיהם באה עליהם הצרה הזאת,³ כנאמר בהמשך (שם כא-כב):

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו אֲבָל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל-אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעָנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת

הזיקה בין התנהגות השליט המצרי ובין חטאם במכירת יוסף מתבטאת אף בפסוק שלהלן, בטענת אחיהם הבכור ראובן, הבא עמם חשבון עתה על חטאם: "וַיַּעַז רְאוּבֵן אֶתָּם לֵאמֹר הֲלוֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אֵל תִּחַטְּאוּ בְיָד וְלֹא שָׁמַעְתֶּם נְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ".

יוסף שומע מפי המליץ שבינותם על התחבטותם המוסרית של האחים, אך הוא עדיין לא משוכנע שהושלם תהליך המעבר ממוקד השטנה למוקד האחוה הכנה באליפסת היחסים במשפחת אחיו. הוא ישתכנע רק אם האחים יצליחו להביא מצרימה את אחיו, בן אמו, את בנימין, ולהשיבו לשלום הביתה למרות החיבה היתרה שמרעיף עליו אביו כבן זקונו, היחיד שנותר לו מאשתו האהובה רחל. לאחר שיצליחו האחים לשכנע את אביהם לאפשר לבנימין לרדת עמם מצרימה, יוסף עומד להעמידם במבחן קשה, מבחן 'הגביע הגנוב' המושם בשקו של בנימין. האם אף עתה יגלו האחים סולידריות ואחוה, או שמא הקנאה תעבירם על מידת המוסר שלהם אף הפעם? המדרשים שלהלן מאירים שלבים בתהליך שעברו האחים.

שלב א' - מדרש תנחומא (ורשא):⁴

'ויקראו שמלותם', אמר להם הקב"ה אתם גרמתם לקרוע בגדי אביכם בדבר של חנם כך תקראו אתם על דבר של חנם... והיו עומדין ומחבטין לבנימין על כתפיו ואומרין לו גנבא ברא דגנבתא [=גנב בן גנבת] ביישתנו! בן אמך אתה, כך ביישה אמך את אבינו [=כאשר גנבה את התרפים של אביה לבן], ובשביל אותן המכות שהכוהו בכתפיו זכה שתשרה שכינה בין כתפיו שנאמר (דב' לג) 'חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן'.

אולם בשלב השני, כאשר השליט חורץ דינו של 'הגנב', תגובתם משתנה כמובא בילקוט שמעוני תורה:⁵

א"ל יוסף: חס ושלום שאני חושד אתכם, אלא הנער הזה [=בנימין] חשוד שגנבו כדי לקסום על אחיו היכן הלך, 'האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד'! באותה שעה הפכו כל השבטים פניהם ממנו ומי עמד כנגדו? הערב [=יהודה] שנאמר: "וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה".

אך ר' אברהם סבע, בעל "צורר המור"⁶, מביא בפירושו על אתר מובאה ממדרש אלמוני הגורסת שהיה שלב שלישי לפני התערבותו של יהודה:

כיון שנמצא הגביע באמתחת בנימין, התחילו האחים מביטים זה בזה והיו אומרים: גנבא בר גנבתא, והיו רוצים לילך ולהניחו. ונשבע בחיי אבא ושביו של יוסף שלא גנבו. ואעפ"כ עדיין

² ר' יצחק עראמה, ספרד המאה ה-15.

³ רד"ק בפירושו על אתר, פרובנס המאה ה-12.

⁴ פרשת מקץ סימן י.

⁵ פרשת מקץ רמז קנ.

⁶ ר' אברהם סבע, ספרד המאה ה-15. מקץ נד:א.

היו רוצים כולם לילך, אמרו: מוטב שיצטער הוא לבדו. אבל יהודה שהיה 'ערב' לא הניחם ללכת.

הנה כי כן, חז"ל לא סברו שהאחים אכן חזרו בתשובה שלמה כבר במאסר הראשון. זאת הייתה רק תגובה ראשונה, מעין השלבים הראשונים: 'הכרת החטא' וה'יודוי' שמציין הרמב"ם⁷ בתהליך התשובה. נוכחנו שאף השלב הראשון של 'עזיבת החטא' לא היה מושלם אצלם לפי תגובתם ל'גִּבְתַּת הגביע' על ידי בנימין.

יוסף רצה לוודא או לסייע לאחים להשלים את תהליך התשובה, להטמיע בתוכם את שלב ה'קבלה לעתיד', וכך לעבור למוקד האחוה החיובי באליפסה. שלב זה יתואר בפרשיות הבאות.

⁷ הלכות תשובה ב:ב.